

UURIMUS VERBI JA NOOMENI PÜSIÜHENDITEST

Kadri Muischnek. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006. 200 lk.

Lausestruktuuri ühe probleemipiirkonna moodustavad verbi ja noomeni ühendid, mis on rohkem või vähem kokku kasvanud. Kord moodustavad nad lause sisu ja ehituse jaoks jagunematu, ülekantud tähendusega terviku, tingivad verbi kombel käitudes eriomase lausestruktuuri, ilma et noomen omapäi fraase hakkaks moodustama (näiteks *jalga laskma* tingib laiendi *kust*, aga sõna *jalg* juurde ei saa lisada täiendit, nagu *kelle* või *kumba*). Vahel on ülekantud tähendusega ainult üks osa ühendist, näiteks ühendis *jänest sõitma* on *sõitma* lausa otseses tähenduses. Mõni ühend tundub küll sisulise tervikuna, aga samal ajal saab noomenit laiendada (nt *surma saama: sai õnnetut surma*). Seda grammatika, leksika ja fraseoloogia kokkupuuteala, kus keeleliste liigitamiste ebamäärasus ning süvauurimuste senine puudumine on end nii teoreetilises kui ka rakenduslikus plaanis teravalt tunda andnud, on analüüsinud oma artikliväitekirjas Kadri Muischnek. Kuigi töö valmimisest on juba mõni aasta ja autorgi on edasistes uurimustes ja arvutilingvistilises töös teematikat edasi arendanud, jääb selle väitekirja püsiväärtuseks problemaatika selgitamine, aluse pane-

mine püsiühendite mitmetahulisele analüüsile ja selle rakendustele keele arvutitöötluses.

Doktoritöö teenib nii keelekirjelduslikke kui ka arvutilingvistilisi eesmärgi: ühelt poolt kindlaks teha ühendite rühmad, ühendi komponentide ning ühendi kui terviku omadused, teiselt poolt selgitada võimalusi verbikesksete kollokatsioonide tekstis tuvastamiseks ning rakendada püsiühendite uurimise tulemusi nende leksikonipõhisel märgendamisel. Uurimismaterjalina on kasutatud TÜ eesti keele püsiühendite andmebaasi, eesti keele segakorpus ja püsiühendite suhtes märgendatud korpus. Töö põhiosadeks on artikleid seostav ja sissejuhatav ülevaateosa, seitse artiklit, mis püsiühendite problemaatikat eri vaatenurkadest kirjeldavad, ja kokkuvõte.

Töö algab sissejuhatusena, milles esitatakse töö eesmärgid, tutvustatakse materjali ja töö ülesehitust. Teoreetilist tausta andvates peatükkides tuuakse ülevaade eri tüüpi püsiühendeist (idioom, tugiverbiühend, kollokatsioon), nende käsitlemisest rahvusvahelises ja kodumaises keeleteaduses, grammatiseerumisest ja leksikaliseerumisest, verbist lause struktuurilise keskmene, perifrastilise öeldise käsitlemisest eesti keeleteaduses.

Artiklitest viies on esiplaanil püsiühendite lingvistilise analüüsi eri vaatenurgad, kahes selle rakendused arvutilingvistikas. Samal ajal on need

kaks lähenemist sageli tihedas seoses, üksteist toetades. Artiklid on varem avaldatud Emakeele Seltsi aastaraamatus, Keeles ja Kirjanduses, rahvusvahelistes arvutilingvistika kogumikes jm.

Püsiühendite liigitamist käsitleb artikkel „Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles”. Lähtekohaks on Huno Rätsepa esitatud väljendverbi kriteeriumid. Analüüsitud on idioomi ja vaba sõnaühendi omaduste vahetõrget püsiühendites ja selle tulemusena on ühendid jaotatud viide rühma skaalal prototüüpselt väljendverbi (nt *lokku lööma*) tugiverbikonstruktsioonini (nt *tant-su lööma*). Vaadeldavate ühendite kirevuses luuakse selge süsteem. See artikkel oma laia haardega pakub tuge igale verbiühendite uurijale.

Eraldi on käsitletud mitmesuguste püsiühendite nominaalseid komponente. Artikkel „Eesti keele verbikeskse püsiühendite nominaalsetest komponentidest” vaatlleb ühendite sagedasemaid nimi-, omadus- ja kaassõnu nii semantika kui ka vormi vaatenurgast. Selgub, et nagu on levinud somaatilise fraseoloogia, nii on ka somaatilise sõnavaraga (*käsi, silm, pea, suu* jne) verbi-kesksed püsiühendid kõige levinumad – püsiühendites avaldub antropotsentriline maailmapilt. Käsitletakse ka püsiühendite ainukordseid komponente, nagu *kihla (vedama), lulli (lööma), lokku (lööma), vehkat (tegema)*. Kaassõnadest on tavalisimad need, mis on kognitiivselt olulisimad ja kuuluvad eesti keele tuumsõnavarale: *alla, peale, vastu, üle (südame peale jääma, vastu muhku andma)*.

Kaks väitekirja artiklit käsitlevad üht seni uurimata püsiühenditüüpi, tugiverbikonstruktsiooni. Tugiverbi mõiste on keeleteaduses välja toodud juba 1980. aastatel, kuid eesti keele analüüsis on selle rakendamine saanud alguse tänu Kadri Muischneki uurimusele. Tugiverbikonstruktsiooni all mõistetak-

se minimaalse leksikaalse sisuga, lause grammatilise keskmena toimiva verbi ja sisuka noomeni või noomenifraasi ühendit (nt *kõnet pidama, tundi andma, tööd tegema*). Tugiverbideks on sageli tuumverbid, nii jätkab Kadri Muischneki verbikäsitus Ilona Trageli väitekirja „Eesti keele tuumverbid” (2003) alustatud teed. Tugiverbikonstruktsioonid on eesti keeles vägagi levinud, eesti keele analüütilisustendentsiga sobivad nad hästi kokku. Teiselt poolt toetub tugiverbikonstruktsioonidele ka taunitud nominaalstiil. Kuigi Kadri Muischneki töö ülesandeks pole vaadeldavate keelenähtuste heakeelsuse aspekt, annab ta teoreetiline analüüs lähtekohti ka keelekorralduslikele käsitlustele. Artiklis „Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele” tutvustatakse tugiverbikonstruktsiooni mõistet ja mõningaid eesti tugiverbikonstruktsioonide grammatilisi omadusi. Esitatakse olulisemad tugiverbid (nt *tegema, pidama, ajama, laskma*), avastatakse lause semantilise ja süntaktilise struktuuri suhe sisuka verbi ja tugiverbikonstruktsiooni korral ning tuuakse välja tugiverbikonstruktsioonide vajalikkuse põhjusi: transitiivsuse peitmine või lisamine, tegevuse väljendamine referentsiaalsena jne. Ka järgmine artikkel „Tugiverbist üldiselt ja intransitiivsest tugiverbikonstruktsioonist lähemalt” süveneb tugiverbi temaatikasse, analüüsides eri tugiverbikonstruktsioonide süntaktilis-semantilisi omadusi ning tugiverbide grammatiseerumise määra.

Mitut tüüpi verbikesksete püsiühendite omadusi kirjeldab artikkel „Eesti keele verbikesksed püsiühendid tekstikorpuses”. Tuuakse välja 300 000 sõnast koosneva tekstikorpuse sagedasemad ühendid (nt *aru saama, end tundma, meelde tuletama, tööd tegema*), noomenite grammatilised omadused ning nende suhe ühendi kivistumise määraga. Läbipaistmatutes idioomides

(nt *aru saama, tähele panema*) ei võta nimisõnad atribuute, läbipaistvates aga küll (*vaeva nägema, nt suurt vaeva nägema*). Eriti sageli modifitseeritakse tugiverbiühendi nimisõna (nt *kõnet pidama: pidas ülistava kõne*). Nii idioomaatilise ühendi kui ka tugiverbiühendi nominaalne komponent võib varieeruda käändes ja arvus analoogiliselt iseseisvate noomenitega.

Arvutilingvistiline vaatenurk on esiplaanil kahes ingliskeelses artiklis, mis on kirjutatud kaasautorluses Heiki-Jaan Kaalepiga. Neist esimene („Using Text Corpus to Create A Comprehensive List of Phrasal Verbs”) analüüsib statistiliste meetodite kasutamist tekstis leiduvate püsiühendite tuvastamiseks. Esitatakse püsiühendite tekstikorpusest tuvastamine SENVA tarkvara abil, mille tulemusena on loodud 16 000 üksusest koosnev eesti püsiühendite andmebaas. Andmebaas on üks osa väitekirja keelematerjalist. Teine artikkel („Multi-word verbs in a flec-tive language: the case of Estonian”) rakendab püsiühendite lingvistilise

analüüsi tulemusi arvutilingvistikas, püsiühendite leksikonipõhisel märgendamisel tekstis. Püsiühendite märgendaja on vajalik näiteks vahemoodulina automaatse morfoloogilise ja süntaktilise analüüsi vahel. Järeldatakse, et flektiivses keeles peab püsiühendite leidmisele eelnema morfoloogiline analüüs ja ühestamine.

Kokkuvõttes on üldistatud ja seostatud peamised uurimistulemused ja järeldused verbi, noomeni ja kogu ühendi omaduste ja käitumise, ühenditüüpide kontinuumi, püsiühendite automaattöötluse ja muu kohta.

Kadri Muischneki väitekirj on tublisti edendanud meie teadmisi püsiühenditest. Tugiverbi mõiste on läinud kasutusele, ühendite süsteemis ja selle omadustes on selgem orienteeruda. Töö on loonud põhja nii Kadri Muischneki enda kui ka teiste uurijate huvitavatele ettekannetele ja publikatsioonidele ning püsiühendite arvutitöötluse arendamisele.

HELLE METSLANG